

Suzana Marjanić

Institut za etnologiju i folkloristiku, Šubićeva 42, HR–10000 Zagreb
suzana@ief.hr

Protestantske crkve, zaštita prirode i prava životinja versus etička shizofrenija

Sažetak

Članak je nastao na poticaj knjige *Budućnost života (2003.)* sociobiologa Edwarda O. Wilsona u kojoj, među ostalim, kada govori o abrahamskim religijama (judaizam, kršćanstvo, islam, a tu su dakako i bahaizam i rastafarianizam, koje ne spominje), a što se tiče etike okoliša u skladu s vjerovanjem u svetost Zemlje i doživljavanjem prirode kao Božjeg djela, ističe upravo protestantske denominacije kao one koje su aktivne u zaštiti prirode i konceptu prava životinja. Wilson izdvaja američku Kongregaciju Noa (Noah Congregation), a ovom ću prigodom pridodati i bivšu luteransku svećenicu Christu Blanke kao i Andrewa Linzeyja. Rad Andrewa Linzeyja, anglikanskoga svećenika, teologa, prvoga profesora animalne etike na svijetu, o teologiji životinja u Hrvatskoj promovirala je Željka Bišćan (Edukacijski centar Nova Arka – Ustanova za obrazovanje odraslih), magistra katoličke dogmatske teologije i višegodišnja nositeljica izbornoga kolegija Teološka promišljanja zoologije na Institutu za teološku kulturu pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Ključne riječi

protestantske Crkve, zaštita prirode, prava životinja, etička shizofrenija, Željka Bišćan, Andrew Linzey, Christa Blanke

»Ljudi premalo obraćaju pažnju na to koliko su kršćani podijeljeni po pitanju životinja.«

(Linzey 2013:22)

Uvod ili protestantizam i biocentrizam

Antony Thomas u dokumentarnom filmu *To Love or Kill: Man and Animal* (1996.) ističe kako je ljudski odnos prema životinjama ukorijenjen na vjerskoj tradiciji, odnosno kao što navodi *Knjiga postanka* (9,3), tj. Jehova govori Noi: »sve što se kreće i živi neka vam bude za hranu: sve vam dajem, kao što vam dadoh zeleno bilje«, što pretpostavlja da su prema biblijskom antropocentrizmu životinje stvorene kao resurs za ljudsku vrstu (*druge Zemljane* – rekao bi Shaun Monson).¹ Članak nastaje na poticaj knjige *Budućnost ži-*

1

Čini mi se da crkveni mainstream na odabir nejedenja životinja gleda kao na svojevrsan odmak od vjerske tradicije. Zanima me istra-

živanje koje bi ispitalo koliko ima vegetarijanaca/vegana kod pripadnika naše vladajuće Crkve.

vota (2003.) sociobiologa Edwarda O. Wilsona, u kojoj, među ostalim, kada govori o abrahamskim religijama, a što se tiče etike okoliša u skladu s vjervovanjem u svetost Zemlje i doživljavanjem prirode kao Božjeg djela, ističe upravo protestantske denominacije kao one koje su aktivne u zaštiti prirode i konceptu prava životinja. Wilson izdvaja američku Kongregaciju Noa (Noah Congregation), a ovom ću prigodom pridodati i bivšu luteransku svećenicu Christu Blanke kao i Andrewa Linzeyja.² Rad Andrewa Linzeyja, anglikanskoga svećenika, teologa, prvoga profesora animalne etike na svijetu, o teologiji životinja u Hrvatskoj promovirala je Željka Bišćan (Edukacijski centar Nova Arka – Ustanova za obrazovanje odraslih), magistra katoličke dogmatске teologije i višegodišnja nositeljica izbornoga kolegija *Teološka promišljanja zoologije* na Institutu za teološku kulturu pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. S radom Christe Blanke hrvatsku je javnost upoznao hrvatski prijevod knjige Charlesa Pattersona *Vječna Treblinka: naše postupanje prema životinjama i Holokaust*³ (hrv. izdanje 2005., preveo Bernard Jan). Pritom članak nastaje/pišem povodom 500. obljetnice reformacije, s odmakom prema zooetici. Zanima me koliko su uopće protestantske Crkve⁴ pridonijele biocentrizmu.⁵

Andrew Linzey: Teologija životinja

Andrew Linzey začetnik je suvremenoga kršćanskog pokreta za prava životinja, anglikanski svećenik, teolog, prvi profesor animalne etike na svijetu i neobična figura za teološke krugove. U tome smislu, možemo njegov rad usporediti s nastojanjima teologa Eugena Drewermanna, koji je u knjizi *O besmrtnosti životinja (Über die Unsterblichkeit der Tiere)* iz 1990. godine u analogiji s besmrtnošću ljudske duše te uspoređujući staroegipatski i kršćanski vjersko-etički odnos prema neljudskim bićima, navedenu usporedbu uokvirio na trajnu štetu kršćanstva, apostrofirajući koncept besmrtnosti životinja (usp. Visković 1996:418, usp. Brnčić 2007, Brenko 2017).⁶ Nikola Visković, kao autor prve knjige na našem području iz kulturne animalistike – *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji* (1996.) – dijagnosticira kako je našim etičarima i filozofima uglavnom »ispod časti govoriti o prirodi i o životinjama kao etičkim vrednotama, odnosno subjektima« s obzirom na to da je kod nas etika u tom smislu »zapela« na kantovsko-hegelijanskom viđenju da životinje ne posjeduju svijest ni duh, pa ih samim time, navodno, ne treba ni uzimati u etička razmatranja (usp. Visković 2005:21).

Nadalje, Andrew Linzey član je Teološkog fakulteta Sveučilišta u Oxfordu i ravnatelj oxfordskog Centra za animalnu etiku (Oxford Centre for Animal Ethics), koji je otvoren 2006. godine, a potiče znanstvena proučavanja i javne rasprave o pitanjima zooetike. Inače, svoju prvu knjigu o pravima životinja Andrew Linzey objavio je 1976. godine – *Animal Rights: A Christian Assessment* – a knjigu *Teologija životinja (Animal Theology)*, na kojoj ćemo se ovdje zadržati, 1994. godine.⁷ Zanimljiv je u tome slučaju i autorov predgovor za ovo hrvatsko izdanje, i to pod naslovom »Zaštita životinja: prilika za kršćane u Hrvatskoj«, gdje postavlja ključno pitanje o ulozi »Crkve u Hrvata« – o tome gdje su bile Crkve za vrijeme javne rasprave o donošenju Zakona o zaštiti životinja koji je stupio na snagu 1. siječnja 2007. godine te ističe kako su u Hrvatskoj više od 80 % stanovništva rimokatolici, oko 5 % pravoslavci, a tu je i manji broj reformiranih kršćana, evangelika, pentakostalaca i baptista. Istina, nije spomenuo ostale duhovnosti (npr. budizam, hinduizam, bahaizam, rodnovrjeje). I tu slijedi otvoreni poziv, ali jednako tako i vrlo važna Linzeyjeva optužba:

»Zaprepašujući je odgovor da Crkve, u ovoj raspravi, nisu odigrale nikakvu ulogu. Nikakve izjave podrške nisu stigle od kršćanskih poglavara.« (Linzey 2013:ii)

Ništa čudno, s obzirom na to da je teologija i u 21. stoljeću, prema procjenama filozofa za prava i oslobođenje životinja, i nadalje antropocentrična, kao uostalom i znanost i kultura. Ne treba stoga zanemariti da u predgovoru hrvatskom izdanju Andrew Linzey ističe sljedeće:

»Knjiga dolazi u kritičnom trenutku za povijest zaštite životinja u Hrvatskoj. Hoće li Crkve nastaviti šutnju ili će upotrijebiti svoj glas (i svoju moć) da progovore u ime ostalih patećih Božjih stvorenja? Hrvatski narod tradicionalno odaje duboko poštovanje životinjama – na kraju krajeva, sama riječ *blago*, doslovno prevedena na engleski znači *wealth* i *treasure* (*bogatstvo* i *blago*).« (Linzey 2013:iii; prema Marjanić 2014:224)

Zanimljivo je da upravo navedeno, što Linzey ističe kao zooetičku metaforu, američka teoretičarka za prava životinja i feministica Joan Dunayer prepoznaje kao lingvistički specizam. Odnosno, njezinim riječima:

»Na primjer, pojam *blago* svodi ne-ljude na robu odnosno resurs. Reći da su životinje ‘uzgojene’ ili genetički ‘proizvedene’ izjednačava ih s biljkama ili strojevima.« (Dunayer 2004:19)

Pritom, Andrew Linzey smatra da »ljudska prevlast nad životinjama mora kao svoj model uzeti paradigmu danu od Krista, da se gospodstvo manifestira u služenju« (Linzey 2013:vii).

2

Ovaj članak nastaje kao proširena, kontekstualna sinteza dvaju prikaza – prikaza ovdje spomenute knjige Andrewa Linzeyja – *Teologija životinja* i knjige Charlesa Pattersona – *Vječna Treblinka: naše postupanje prema životinjama i Holokaust* (usp. Marjanić 2005, 2014).

3

Pritom riječ/termin *Holokaust* pišem velikim početnim slovom i u odnosu na životinje da bih izbjegla specističku diferencijaciju u odnosu na *ljude* i *ne-ljude*, kako koristi navedene termine (ljudi i ne-ljudi u odnosu na ljude i životinje) npr. teoretičarka Joan Dunayer. Lisa Kemmerer u knjizi o životinjama u svjetskim religijama uvodi termin *anyimal* (u značenju sve životinje) kao složenicu engleskih riječi *any* + *animal* u značenju »svaka životinja koja nije vrsta koja ja jesam (u smislu govornika/ice)« (Kemmerer 2012:17).

4

U protestantske Crkve ubraja se Luteranska ili Evangelička, Reformirane kalvinističke crkve, Anglikanska crkva ili Anglikanska zajednica (Engleska) te slobodne Crkve – baptističke Crkve, pentekostalne Crkve, karizmatizam (usp. *Kršćanstvo* 2010).

5

Patterson tako ističe kako Martin Luther, nakon što je shvatio da se Židovi ipak ne žele preobratiti na njegovu varijantu kršćanstva, njih proglašava svinjama i ludim psima. »Prema Johnu Weissu, Luther je bio izričit da je ‘smrt bila njegovo konačno rješenje židovskog pitanja’.« (Patterson 2005:64)

6

Moris Hobljaj i Danijela Vitković ističu da Eugen Drewermann nije više član Katoličke crkve i smatraju »da je jedan od razloga njegovog ispisa iz Katoličke crkve bilo upravo i njezino učenje da su životinje bezdušne stvari, a ne emocionalna bića koja osjećaju radost i bol i da kao takve imaju pravo na svoje dostojanstvo, život, prostor i hranu na Planeti Zemlji« (Hobljaj, Vitković 2007:7).

7

Što se tiče Linzeyja, htjela bih naglasiti da pored navedene knjige imamo i prijevod još jednoga članka ovoga iznimnoga anglikanskoga svećenika. Pokojna prevoditeljica Lovorka Kozole prevela je ulomak članka »The Bible and Killing for Food« (iz zbornika radova *The Animal Ethics Reader*, ur. Susan J. Armstrong i Richard G. Botzler, Routledge, Taylor & Francis Group, 2003.) za *Zarez* u rubrici »Socijalna i kulturna antropologija« (broj 200, 2007.). Sažeto: u okviru navedenoga, kao i u 8. poglavlju »Vegetarijanstvo kao biblijski ideal« knjige *Teologija životinja*, Andrew Linzey raspravlja o kontradikciji između božanske zapovijedi vegetarijanstva u Knjizi Postanka 1,29 i obrtanju te zapovijedi u Knjizi Postanka 9,4, što je i više nego izazovno za čitanje. Naime, po Knjizi Postanka 9,4, ljudima je dozvoljena konzumacija mesa životinja pod uvjetom da ne jedu mesa u kojima je još duša (*nephesh*), život simboliziran krvlju, a u Knjizi postanka 1,29, ljudima je zapovijedeno da budu vegetarijanci (Linzey 2013:21). U povodu objavljivanja prijevoda njegove knjige *Teologija životinja*, Željka Bišćan u sklopu izložbe »O životinjama i ljudima« u Etnografskom muzeju u Zagrebu 2017. godine organizirala je i okrugli stol.

Domaći teolozi nisu pozitivno-kvalitativno reagirali na navedenu knjigu anglikanskoga svećenika. Cjelokupan specizam Tome Akvinskoga još uvijek dominira velikim dijelom katoličkoga promišljanja o životinjama, dakako, i ne samo o njima (usp. Linzey 2013:14).⁸ Naime, u svome djelu *Summa Theologica* Toma Akvinski navodi sljedeći specistički konstativ:

»Nijeme životinje i biljke nemaju razum koji bi ih pokretao; njih pokreće nešto drugo, vrsta prirodnog impulsa, što znači da su prirodno određene za ropstvo i korištenje drugima« (prema Linzey 2013:18)

Linzey ističe da prigovoru na ovu tvrdnju, to jest, da život imaju i ljudi i životinje, Akvinski odgovara tekstom koji je gotovo preuzeo od Aristotela.

»Stanje na terenu« pokazuje da je tome doista tako. Kao primjer navodim fragment promišljanja animaliteta Tončija Matulića, bioetičara, svećenika koji od ožujka 1999. predaje kolegije iz teološke etike i bioetike na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu:

»Čovjek je ontološka veličina koji ima svrhu u samome sebi, dok životinje, upravo zato što su životinje, dakle jer su *nagonske i nerazumne*, nemaju svrhu u samima sebi.« [kurziv S. M.]⁹

Naime, kršćanska naklonjenost prema životinjama, nastala u Europi tijekom 12. i 13. stoljeća, dakle, u doba sv. Franje Asiškoga, u potpunosti je bila poništena utjecajem sv. Tome Akvinskoga kada je taj filozof i teolog-dominikanac ponovo uspostavio Aristotelovu sliku svijeta o ljudskoj superiornosti, Aristotelov hijerarhijski *Veliki lanac bića* (Armstrong 1973:28–29). Upravo je takav specizam omogućio renesansni *etos* i racionalizam Renéa Descartesa, ustoličenje razuma nad imaginacijom, metaforičkim slavljem života. Nakon smrti sv. Franje 1225./1226. godine u potpunosti je pripremljen teren za ustoličenje hijerarhijske dogme sv. Tome Akvinskoga i to na nesreću životinja i općenito prirode koju određujemo specističkom imenicom *okoliš* (Armstrong 1973:28–29).

Navedenom se bioetičkom problematikom, što se tiče lokalnih teoloških krugova, bavi jedino Željka Bišćan, magistra katoličke dogmatske teologije i višegodišnja nositeljica izbornoga kolegija »Teološka promišljanja zoologije« na Institutu za teološku kulturu pri Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, koja je autorica i pogovora domaćem izdanju Linzeyjeve knjige, u kojemu ističe kako nije riječ o knjizi na temu teološke zoologije, nego, kao što naslov knjige sugerira, o teologiji životinja. No da paradoks bude veći – u tzv. recesijska vremena navedeni je kolegij ukinut, iako se radilo o pionirskom kolegiju u našem kulturokrugu koji je kolegica uspješno vodila od 2004. do 2010. godine. Što se tiče knjige, sadrži 9 poglavlja, razdijeljenih u dvije tematske cjeline. U prvom poglavlju, pod nazivom »Poštovanje, odgovornost i prava«, Linzey se bavi onime što životinjama dugujemo s moralnog stajališta, a čime se autor detaljnije bavio u svojim prethodnim knjigama – *Animal Rights: A Christian Assessment* (1976.) i *Christianity and the Rights of Animals* (1987.). Drugo poglavlje, »Moralni prioritet slabih«, Linzey otvara sjećanjem na jedno od najranijih argumenata za emancipaciju životinja koji je 1974. godine izložio Peter Singer u radu *All Animals are Equal*.

Nadalje, u trećem poglavlju »Ljudi kao vrsta koja služi« Linzey negira antropocentrične postavke o čovjeku kao navodnom gospodaru svijeta kojemu priroda služi samo kao resurs, dok u četvrtom poglavlju »Teologija oslobođenja za životinje« upozorava na zamjedbu Konrada Lorenza, austrijsko-ga zoologa, životinjskoga psihologa i ornitologa, iz njegove knjige *O agresiji*

ji u kojoj je predložio, deklarativno, samoubojstvo »svakom čovjeku koji može s jednakom lakoćom raskomadati živog psa i živu salatu«¹⁰ (Linzey 2013:158).

Završno o Linzeyu mogu dodati kako se njegov koncept prava životinja u kršćanstvu može promatrati u tradiciji anglikanskoga svećenika Johna Wesleyja u 18. stoljeću koji pronalazi biblijske podatke o životinjskoj duši (usp. Regan 2004: 68). Jednako tako i Gary A. Kowalski, svećenik Unitarijanskoga univerzalizma (All Souls Unitarian Church, Tulsa, Oklahoma)¹¹ 1991. objavljuje knjigu o duši životinja (*The Souls of Animals*), a drugo i pritom dopunjeno izdanje, uz predgovor Toma Regana, 1999. godine.

Christa Blanke i Anđeli životinja

Zadržimo se na organizaciji Anđeli životinja (Animals' Angels), međunarodnoj organizaciji za dobrobit životinja (Freiburg, Njemačka), čije su glavne aktivnosti praćenje i nadziranje transporta životinja koje su namijenjene klanju i pokušaji osiguravanja propisa u vezi njihova odmora, hrane i vode tijekom strahotnoga transporta kroz Europu, a prije dolaska do njihove posljednje stanice-klaonice. Organizaciju su osnovali 1998. godine Christa Blanke, bivša luteranska svećenica, i Michael Blanke, a na svojoj web-stranici upozoravaju na sljedeće:

8

Britanski povjesničar Felipe Fernández-Armesto (2005) ističe da najstarije tvrdnje da je čovječanstvo naslijedilo nadmoć nad prirodom potječu iz 1. tisućljeća pr. Kr., kada su naše stavove oblikovali ili nagovijestili mudraci u Kini, Indiji, Bliskom istoku i Grčkoj. Tako se prvi dokazi o pomaku u relevantnome senzibilitetu pojavljuju u Indiji, u *Upanišadama*. Uostalom, u *Vedama* čovječanstvo se tijesno povezuje s racionalnim odlikama. Naime, prema vedskim opisima stvaranja, dok su Stvoritelji udovi poslužili kao materijal za oblikovanje ljudi, *ostale* životinje stvorene su iz svojevrsnoga kaosa »mlijeka i bivoljeg masla«. Navedene vedske taksonomije živih bića Felipe Fernández-Armesto određuje kao zametak načina razmišljanja u svim budućim sjedilačkim civilizacijama, čime je začet proces izvlačenja ljudi iz prirode, što znači da se ipak za *globalni* antropocentrizam ne može isključivo osuđivati kršćansko-tomistička slika svijeta. Uostalom, F. Fernández-Armesto podsjeća na to kako se npr. u budizmu shvaćanje prema kojemu se pojedinac može reinkarnirati kao životinja interpretira kao degradacija egzistencije. Tako se već negdje u 2. stoljeću n. e. u Kini pojam »čovjeka kao mikrokozmosa« iznosio kao dokaz o navodnu osobitu položaju čovjeka unutar zajednice bića. Dakle, definicije pripadnosti ljudskome rodu imaju izvore u 1. tisućljeću pr. Kr., i to u indijskim, grčkim i kineskim tekstovima.

9

Tonči Matulić u svojoj knjizi *Bioetika* (2001) obara se na bioetički animalizam Petera Sin-

gera, pri čemu osnovne teoretske odrednice bioetičkoga animalizma svodi na jedno temeljno načelo – etičku motivaciju o jednakosti među ljudima, zahtijeva da se to načelo proširi i na životinje (usp. Matulić 2001: 167) te utvrđujući razlike između čovjeka i životinje, navodi da je čovjek racionalno, svjesno i voljno biće, za razliku od životinje koja je, po njemu, »samo senzitivističko-instinktivno biće« (Matulić 2001:168–169). Navedeno područje bioetike koje se otvara zooetičkim načelima otvara tek Hrvoje Jurić koji određuje Singerovu bioetiku, odnosno kategoriju mišljenja upitom stoji li njegova kategorija mišljenja uopće u ikakvoj tradiciji mišljenja (usp. Jurić 2000:144).

10

Zanimljivo je da Linzey, što se tiče *komadanja žive salate*, pridodaje sljedeće: »Lorenz možda pretjeruje. No ono što je važno jest da salata ne posjeduje odgovarajuću sposobnost za svijest o sebi i stoga nije u stanju biti ozlijeđena na isti način kao barem sisavci i ljudi.« (Linzey 2013:86) Dakako da bi navedeno Linzeyju mogli zamjeriti svi oni koji provode i etiku ne-ubijanja i nad biljkama.

11

Unitaristički univerzalizam kombinira elemente izvedene iz drugih tradicija; pritom se služba gotovo i ne razlikuje od protestantske Crkve.

»Svake se godine u klaonicama zakolje 50 milijardi životinja (vodene životinje nisu uključene), a prije klanja svaka se životinja prevozi/transportira barem jednom.«¹²

Christa Blanke ističe kako je njezina usredotočenost na poboljšanje uvjeta klaoničarskoga transporta životinja prvi korak u pokušaju zabrane trgovine mesom te da se organizacija Anđeli životinja protivi u potpunosti klanju životinja; »ako su već osuđene na klanje, onda bi ono trebalo biti obavljeno tamo gdje su životinje uzgojene« (prema Patterson 2002:233). U svemu tome Christa Blanke dijagnosticira našu *ljudsku suviše ljudsku* etičku shizofreniju spram životinja (Patterson 2002:234). Početkom devedesetih godina 20. stoljeća napisala je članak »Bog voli i svoja stvorenja koja imaju perje, krzno, pandže, rogove i bodlje« u kojemu ističe kako Crkveni sabor koji je održan u Glaubergu raspravlja o tome treba li ubaciti rečenicu-dvije koje govore da su Židovi odabrani Božji narod. Christa Blanke zaključuje kako Crkva nije poduzela ništa da bi pomogla Židovima tijekom Holokausta i stoga se navedena rasprava ciničkim strategijama navodne etike skrbi odvija pedeset godina prekasno (Patterson 2002:235). Jednako tako, prije 130 godina Crkva je šutjela o trgovini robljem jer su oni bili »samo« crni ljudi. Prije 50 godina Crkva je šutjela jer se radilo »samo« o Židovima. Danas Crkva šuti jer se radi »samom« o životinjama (Patterson 2002:237, prema Marjanić 2005). Valja spomenuti, kao što je istaknuo Charles Patterson, da nakon što su mnogobrojne crkvene publikacije, uključujući i napredne katoličke novine *Publik-Forum*, odbile objaviti naveden Blankein članak, konačno ga je objavio časopis za prava životinja i ekologiju *Gaia* (Marjanić 2005:276).

I još nešto ukratko o animalnoj teologiji Christe Blanke. U trenutku kada se zaredila, u svojoj je Crkvi Christa Blanke podizala svjesnost o suvremenom *Holokaustu životinja* (napominjem da navedenu sintagmu koristi sama Christa Blanke). Tako je 1980. godine održala svoju prvu misu za životinje; godine 1986. sudjelovala je u služenju mise protiv pokusa na životinjama ispred farmaceutskog giganta Hoechst AG iz Frankfurta. Iste godine prikupila je 30 000 potpisa protiv korištenja jaja s industrijskih farma u crkvenim institucijama i navedenu je peticiju predala državnom vladajućem tijelu Luteranske crkve u Hessen-Nassauu. Nadalje, 1988. godine održala je prvu televizijsku misu za životinje pod nazivom »Tko je moj bližnji?«, koja se emitirala uživo na Njemačkoj nacionalnoj televiziji (ZDF). Godine 1989., zajedno sa suprugom Michaelom, osnovala je Akciju za Crkvu i životinje da bi u aktivizam za prava životinja uključili i *ostatak* svećenstva. Naime, kao zaredana svećenica Luteranske crkve Christa Blanke pokušala je uključiti Crkvu u pokret za prava životinjama; međutim, kao što ističe, u navedenome nije dobila potporu svoje Crkve – »ostala sam napuštena od svoje duhovne braće« (prema Patterson 2002:232).

Što se tiče domaće situacije, aktivizmu za prava životinja u Hrvatskoj u pravom se smislu riječi može govoriti tek nakon 2000. godine kada su osnovane organizacije koje su se posvetile promoviranju prava životinja i/ili oslobođenja životinja. U tom smislu, najstarija i danas još uvijek najaktivnija udruga je Prijatelji životinja, osnovana 2001. godine, a na prividno drugačijim postavkama osnovane su kasnije, primjerice, i udruga Oslobođenje životinja 2004. i udruga Glas životinja 2002. godine.¹³ I dok su Prijatelji životinja i Oslobođenje životinja usmjereni na javno zagovaranje, educiranje, lobiranje i druge legalne pritiske na institucije vlasti, a pritom se Oslobođenje životinja definira i na principima koje primjenjuje Animal Liberation Front, Udruga Glas životinja u svojim animalističkim akcijama kršćanski je, točnije, praksi kršćanski inspirirana (usp. Jurić 2006, Marjanić 2014) i pritom surađuje s vjerskom za-

jednicom Univerzalni život koja se određuje kao udruga građana praktičana. Udruga Glas životinja jedina je kršćanska udruga, a zajednica Univerzalni život jedina je kršćanska denominacija u našem društvu koje promoviraju vegetarijanstvo/veganstvo, i to iz etičkih razloga. Pritom u okviru etike skrbi prema životinjama Univerzalni život kao najpouzdanije dokumente o samoj potvrdi da je i Krist bio vegetarijanac ističe antičke dokumente pojedinih crkvenih i necrkvenih autora, od kojih posebice izdvajaju zapis *Adversus Jovinianum* sv. Jeronima.

Etička (moralna) shizofrenija

Jim Mason, književnik, novinar, ekolog, koji se usredotočuje na ljudska/životinjska prava, temelje ljudske dominacije nad životinjama i prirodom razotkriva u svjetonazoru judaizma i kršćanstva koji čine ideološku srž zapadne kulture, i takvo gledište naziva *vladarstvo* (*dominionism*) – stajalište da ljudska bića imaju Bogom dano pravo upotrebljavati i kontrolirati druga živa bića i to samo na vlastitu dobrobit. Jednako tako, u analogiji s riječju *mizoginija* i *rasizam* Jim Mason, a u kontekstu spomenute antropocentrične dominacije, kao i u analogiji s pojmom *speciesism* – čiji je tvorac Richard D. Ryder, a iznio ga je 1970. godine u letku istoimenoga naziva – tvori neologizam *misotheory*, mizoterija (u skladu s riječima *mizoginija*, *mizandrija*, *mizantropija* itd.) koji označava mržnju i ravnodušnost nad životinjskim sudbinama kao i nad cjelokupnim svijetom prirode (Mason 2006:180).

Naime, kršćanstvo je u rimski svijet unijelo ideju o jedinstvenosti ljudske vrste koju je naslijedilo od židovske tradicije, ali je na njoj jače inzistiralo zbog značenja koje je pridavalo besmrtnosti ljudske duše i s tim je nastala karakteristično kršćanska ideja o svetosti svakog ljudskog života (Singer 1998:160). Ali samo ljudskog života, i stoga je u odnosu na Stari zavjet kršćanstvo ravnodušnije prema životinjskom svijetu, te u sućuti i poštovanju ne-ljudskih životinja kršćanska je etika ispod razine etike skrbi Empedokla, Plutarha i Porfirija (Visković 1996:72, 413). Dakle, kršćanstvo negira postojanje životinjske duše; nadalje, kršćanstvo ističe kako su ljudi, za razliku od živo-

12

Vidi: »About us«, *Animal Angels*. Dostupno na: <http://www.animals-angels.org/Animal%20Transports,177.html> (pristupljeno 25. 10. 2018.).

13

Kao jedan od ciljeva svoje udruge navode sljedeće: »ukinuće i zabranu ubijanja životinja, stočarstva, klaonica, mesnica, lova i ribolova, uzgoja životinja za prehranu, uzgoja životinja za potrebe svih vrsta industrija, iskorištavanja životinja kao kućnih ljubimaca, iskorištavanja životinja za potrebe zabave, pokusa na životinjama, zloupotrebljavanja životinja za sve ostale čovjekove sebične potrebe«. Na pitanje vjerujete li da je navedeno doista moguće s obzirom na činjenicu na koju upozorava Bernard Jan u predgovoru Pattersonove knjige *Vječna Treblinka*, a koja pokazuje da je 2004. godine ubijeno 50 milijardi farmskih životinja (navedena stravična brojka ne uključuje, primjerice, životinje koje su žrtvovane vivisekcijom na oltaru znanosti, kao

što ne uključuje ni ribe, kao što ne uključuje ni brojne druge anonimne životinjske žrtve), predstavnici udruge Glas životinja navode, među ostalim, sljedeće: »Naš cilj bazira se na poznatoj viziji o Kraljevstvu mira koju prvi put spominje prorok Izaija prije 5000 godina, a zatim Isus iz Nazareta. Mnogi spisi govore o toj viziji, među njima su najpoznatije u Hrvatskoj *Biblija* i *Ovo je Moja riječ*. Vizija govori o nastanku Kraljevstva mira na Zemlji. Ivan apostol u svojoj viziji Apokalipse govori o Kraljevstvu mira Isusa Krista u kojoj stoji da će medvjedica pasti s kravom, a lav će jesti slamu. U viziji se govori o miru između životinja i životinja i o miru između ljudi i ljudi i miru između ljudi i životinja. Kršćani mole za dolazak tog kraljevstva već dvije tisuće godina u molitvi Oče naš (...) i Tvoje kraljevstvo dođi, kako na Nebo tako i na Zemlji. Mi pretpostavljamo da na Nebu ne vladaju ovi zemaljski odnosi i mišljenja smo da moramo aktivno sudjelovati u nastanku Kraljevstva mira na Zemlji.« (Hoblaj, Vitković 2007:7)

tinjskoga svijeta, sačinjeni na sliku Božju, i konačno, kršćanstvo proklamira da ljudi imaju svemoć, dominaciju nad cjelokupnom prirodom, čime glavna struja kršćanstva daje ideološku potvrdu antropocentričnom i androcentričnom svjetonazoru što ga je usustavio Toma Akvinski, čije su etičke postavke spram ne-ljudskih životinja reprezentativne za rimokatoličku filozofiju, paradoksalno, i danas (usp. Singer 1998:162).

Srećom, neke kršćanske vjerske zajednice, kao primjerice, kod nas vjerska zajednica prakršćana Univerzalni život (uz udругu Glas životinja), što sam spomenula, pokazuju razumijevanje za prava životinja. Andrew Linzey ističe da je u Anglikanskoj crkvi 1992. godine 41 biskup potpisao zavjet protiv nošenja krzna, ali istovremeno napominje kako anglikanci, kao uostalom i većina kršćana, ipak nisu dovoljno otvoreni etikom skrbi prema eksploataciji životinja. Isto tako, Andrew Linzey upućuje na paradoks prema kojemu već 2000 godina biblijska tumačenja temeljito ignoriraju poruku radikalnoga vegetarijanstva koje donosi *Postanak 1*. U prvom poglavlju *Knjige postanka*, Bog upućuje na to da budemo vegetarijanci. Samo nakon poplave Bog daje Noi dopuštenje da jede meso = životinje (Ryder 2000:24). Dakle, Židovi i kršćani dozvolili su da se njihovi tekstovi kao što je *Postanak* interpretiraju kao dozvola za tiraniju nad životinjama, iako *Postanak 1,29–30* proklamira vegetarijanstvo. Navedimo još jedan paradoks od doista brojnih kada je u pitanju genocid, konkretnije u ovom slučaju – zoocid. Toma Akvinski (*Summa Theologica*) svojevrijem je i stoga netočno navedene biblijske rečke tumačio, kako kaže, »u skladu sa zakonom i uzimanje života biljkama za upotrebu životinjama, i životinjama za upotrebu čovjeka« (prema Singer 1998:162).

Zaključimo ovo kratko razmatranje o Masonovim konceptima *dominionism* (vladarstvo) i *misohtery* (mizoterija, mržnja spram životinja) još jednim paradoksom. Unatoč neospornom i, nažalost, dominantnom kršćanskom antropocentrizmu, u kršćanstvu je oduvijek postojala i »podzemna« animalistička struja koja se zalaže za prava životinja i koja je upravo zaslužna, kao što pokazuje Richard D. Ryder, za formiranje suvremenoga vegetarijanskoga pokreta. U okviru navedenoga, Ryder ističe kako je 1809. godine William Cowherd u Biblijskoj kršćanskoj crkvi (Bible Christian Church) uveo obvezatno vegetarijanstvo. Jednako tako, Cowherdov sljedbenik William Metcalfe, koji je emigrirao u Philadelphiu, postao je osnivač vegetarijanstva u Americi (Ryder 2000:92). I nadalje: riječ vegetarijanac pojavila se 1842. godine i ušla je u široku uporabu nakon osnivanja Vegetarijanskog društva u Engleskoj 1847. koje su osnovali sekularni sljedbenici velečasnoga Williama Metcalfea (Ryder 2000:93).

Zaključno i završno

Navedenim kolažiranim razmatranjem, pri čemu sam se fokusirala na dva primjera – Andrewa Linzeyja i Christu Blanke u okviru protestantskih denominacija koje su aktivne u zaštiti prirode i promoviranju koncepta prava životinja, istinsku ulogu svih modusa religija vidim jedino u njihovoj ulozi u etici skrbi o Geocidu, a ne da religije figuriraju kao sigurni ideološki oslonci ratnih sukoba kao, primjerice, kad se radi o etničkim nacijama koje poistovjećuju vjersko i nacionalno. Navedenim završno otvaram nebrojeno puta reciklirano pitanje: zbog čega Crkva, a u ovom slučaju mislim prvenstveno na glavnu struju Kršćanske crkve kao model zapadne duhovnosti, negira etičko razmatranje života životinja, a koje Christa Blanke imenuje, kao što sam spomenula, sintagmom *suvremeni holokaust?* Ili, kao što upozorava Andrew Linzey, da dok su sljedbenici Humphreyja Primatta, njegova animalističkoga djela *A Dissertation on the Duty of Mercy and Sin of Cruelty to Brute Animals*

(1776.), a putem Kraljevskog društva za prevenciju okrutnosti prema životinjama (RSPCA) postajali sve jači, istovremeno, sredinom 19. stoljeća Papa Pio IX. zabranio je otvaranje ureda za zaštitu životinja u Rimu s obrazloženjem koje se temeljilo na poznatom tomističkom stajalištu da ljudi imaju obaveze prema drugim ljudima, ali nikakve prema životinjama (Linzey 2013:22). Članak nisam željela formulirati pregledno s obzirom na niz knjiga o zelenim idejama u protestantskim denominacijama, te ovom prigodom ističem knjigu *Greening of Protestant Thought* (1995.) Roberta Bootha Fowlera koja prati sve veći utjecaj ekologizma na američki protestantizam od prvog Dana planeta Zemlje koji je obilježen 1970. godine. Robert Booth Fowler istražuje u kojoj mjeri ekološka pitanja prožimaju protestantsku misao te upozorava na suvremene kontroverze unutar i između glavne linije i fundamentalističkog protestantizma o biblijskim učenjima o okolišu, ističući kako protestantizam postaje sve »zeleniji«, pri čemu raspravlja i o ekoteologiji, kao i o ekofeminističkim strujama. Tako, što se tiče ekofeminističkih ideja, ističe da je u protestantizam ekofeminizam ušao preko ideja teologinje Sally McFague te da je najjači u okviru evangeličkoga protestantizma.

Ovdje uvodno naglašena Wilsonova procjena u kojoj, među ostalim, kada govori o abrahamskim religijama (judaizam, kršćanstvo, islam, a tu su dakako i bahaizam i rastafarijanizam, koje ne spominje), a što se tiče etike okoliša u skladu s vjerovanjem u svetost Zemlje i doživljavanjem prirode kao Božjeg djela, ističe upravo protestantske denominacije kao one koje su aktivne u zaštiti prirode i konceptu prava životinja. Gotovo da se može ublažiti Weberova procjena o suodnosu kapitalizma i kalvinizma, pri čemu nije mislio na lutersku ortodoksnu autoritarnu Njemačku Wilhelma II., nego na protestantizam Manchestera i Amerike, »s vrijednostima samoodređenja, nekonformističkog individualizma i nezavisnosti: atlantski protestantizam puritanizma i disidencij« (Collinson 2008:231).

Podsjećam na upozoravajuću izjavu Derricka Jensena kako ne možemo istovremeno i eksploatirati planetu Zemlju i živjeti na njoj (Jensen 2007:18). Međutim, očito je da većina Zemljana duboko vjeruje u navedeni paradoks, a religije o tome teocentrično i antropocentrično, ali jednako tako i androcentrično, sa svojih propovjedaonica uglavnom *šute* – osim pojedinaca, kao što to u kontekstu Protestantske crkve čine npr. Andrey Linzey i Christa Blanke, koje sam u njihovim animalističko-aktivističkim i teorijskim radovima ovdje i istaknula.

Završno možemo reći kako je etika odnosa prema životinjama u znaku distopije, *etičke (moralne) shizofrenije* (usp. Patterson 2005:234), dakle, čak ne i antiutopije. Koliko još uvijek vladajuća kultura ne doživljava životinje kao naše najveće *Druge*, dovoljno govori činjenica da je u Zagrebu 2017. *ukinut* naslov jedne izložbe koji je trebao glasiti prema knjizi sociokulturne antropologinje Barbare Noske *Ljudi i druge životinje*. Knjiga je objavljena 1989. godine, a mi smo u 2017. godini i dalje čvrsto u Descartesovoj formuli mišljenja o prirodi i životinjama kao strojevima. U tome smislu, treba sve više govoriti o pravima prirode, a ne samo o njezinoj zaštiti. Tako Naomi Klein spominje i latinoamerički koncept *buen vivir*, *dobar život*, koncept ravnoteže i sklada, blizak mnogim starosjedilačkim kulturama.¹⁴ Naime, kad je Ekvador 2008.

14

Autorica napominje kako Leanne Simpson, spisateljica i edukatorica plemena Mississauga Nishnaabeg, ističe kako joj je za koncept *buen vivir* ipak draži prijevod *neprekidno*

ponovno rađanje, za koji je prvi put čula od spisateljice i aktivistice naroda Anishinaabee Winone LaDuke (Klein 2015:370).

godine prihvatio novi ustav, postao je prva država u svijetu koja je u njega uvela prava prirode. Tako 71. članak državnog ustava glasi:

»Priroda ili *Pachamama*, gdje život nastaje i obnavlja se, ima pravo da se njezino postojanje u potpunosti poštuje jednako kao i pravo na održavanje i obnovu važnih ciklusa, struktura, funkcija i evolucijskih procesa.« (Klein 2015:370)

Što se tiče zapadnoga koncepta vladavine ili, kako navodi Jim Mason, *vladarstva* (*dominionism*) nad prirodom, riječ je o stanju bez pomaka od kreacionizma i teokracije, samo što nam još nitko nije rekao da demokracija stubokom počiva na teokraciji (usp. Greer 2008:219). Bez »eppur si muove«. Vraćam se na početnu rečenicu ovoga članka o tome da je ljudski odnos prema životinjama ukorijenjen u vjerskoj tradiciji.

Literatura

Armstrong, Edward A. (1973): *Saint Francis: Nature Mystic. The Derivation and Significance of the Nature Stories in the Franciscan Legend*. Berkeley: University of California Press.

Brenko, Aida (2017): »Religije i životinje«, u: Petrović Osmak, Željka (ur.), *O životinjama i ljudima*. Zagreb: Etnografski muzej, str. 165–216.

Brnčić, Jadranka (2007): »Životinje u Bibliji i biblijskoj duhovnosti«, u: Marjanić, Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (ur.), *Kulturni bestijarij*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada, str. 53–80.

Patrick, Collinson (2008): *Reformacija: kratka povijest*, prevela Marija Mrčela. Zagreb: Alfa.

Dunayer, Joan (2009): *Specizam. Diskriminacija na osnovi vrste*, preveo Zoran Čiča. Čakovec, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Fernández-Armesto, Felipe (2005): *Mislite, dakle, da ste ljudi? Kratka povijest čovječanstva*, preveo Damir Biličić. Zagreb: Barka.

Greer, Steven M. (2008): *Skrivena istina – zabranjeno znanje: vrijeme je da saznate*, preveo Goran Bosnić. Zagreb: Moderna vremena.

Hoblaj, Moris; Vitković, Danijela (2007): »Cenzurirani biocentrizam«, *Zarez IX* (2007) 203, str. 7.

Jensen, Derrick (2007): »Sve mora nestati«, prevela Irena Matijašević, *Zarez IX* (2007) 201, str. 18–19.

Fowler, Robert Booth (1995): *The Greening of Protestant Thought*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Jurić, Hrvoje (2000): »Princip očuvanja života i problem odgovornosti«, u: Čović, Ante (ur.), *Izazovi bioetike*. Zagreb: Pergamena, Hrvatsko filozofsko društvo, str. 141–148.

Jurić, Hrvoje (2006): »Veliki ciljevi i mali koraci« *Zarez* (14. 12. 2006.). Dostupno na: <http://www.zarez.hr/clanci/veliki-ciljevi-i-mali-koraci> (pristupljeno 25. 11. 2018.).

Kemmerer, Lisa (2012): *Animals and World Religions*. New York: Oxford University Press.

Klein, Naomi (2015): *Ovo mijenja sve: kapitalizam protiv klime*, preveo Petar Vujačić. Zagreb: VBZ.

Kowalski, Gary (1999): *The Souls of Animals*. Walpole, New Hampshire: Stillpoint Publishing.

Linzey, Andrew (2013): *Teologija životinja*, prevela Ana Bakašun. Stubičke toplice: Edukacijski centar Nova Arka.

- Linzey, Andrew (1995): *Animal Theology*. Urbana, Chicago: University of Illinois Press.
- Linzey, Andrew (2017): »Christianity and Animals« (intervju, razgovarao Rynn Berry), *Satya*. Dostupno na: <http://www.satyamag.com/feb96/linzey.html> (pristupljeno 11. 11. 2017.).
- Linzey, Andrew (2003): »The Bible and Killing for Food«, u: Armstrong, Susan J.; Botzler, Richard G. (ur.), *The Animal Ethics Reader*. New York: Routledge, str. 227–334.
- Mahalec, Sanja (ur., 2010): *Religijska kultura za tolerantnu zajednicu. Knjiga II: Kršćanstvo: povijest i religija*. Zagreb: Religijska kultura za tolerantnu zajednicu.
- Mason, Jim (2006): »Uncovering the Roots of Our Domination of Nature and Each Other«, u: Best, Steven; Nocella, Anthony J. (ur.), *Igniting a Revolution! Voices in Defense of Mother Earth*. Edinburgh, Oakland: AK Press, str. 178–185.
- Marjanić, Suzana (2005): »Potrebno je neprestano iznova upozoravati na suvremeni Holokaust«, *Prijatelji životinja*. Dostupno na: <http://www.prijatelji-zivotinja.hr/index.hr.php?id=193> (pristupljeno 2. 11. 2017.).
- Marjanić, Suzana (2014): »Andrew Linzey, Teologija životinja«, *Narodna umjetnost* 51 (2014) 2, str. 224–226.
- Marjanić, Suzana (2014): »Pokret za prava životinja u RH: pokušaj pregleda«, *Ekonomska i ekohistorija* 10 (2014) 1, str. 113–132.
- Matulić, Tonči (2012): *Bioetika*. Zagreb: Glas Koncila.
- Patterson, Charles (2002): *Eternal Treblinka. Our Treatment of Animals and the Holocaust*. New York: Lantern Books.
- Patterson, Charles (2005): *Vječna Treblinka: naše postupanje prema životinjama i holokaust*, preveo Bernard Jan. Zagreb: Genesis, Udruga Prijatelji životinja.
- Regan, Tom (2004): *Empty Cages: Facing the Challenge of Animal Rights*. Lanham, Boulder, New York, Toronto, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Ryder, Richard D. (2000): *Animal Revolution. Changing Attitudes towards Speciesism*. New York: Basil Blackwell Ltd.
- Singer, Peter (1998): *Oslobođenje životinja*, preveo Neven Petrović. Zagreb: Ibis grafika.
- Visković, Nikola (1996): *Životinja i čovjek: prilog kulturnoj zoologiji*. Split: Književni krug.
- Visković, Nikola (2005): »Stiže nas osveta životinja« (intervju, razgovarala Tena Erceg), *Feral Tribune* (28. 10. 2005.), str. 20–21.
- Wilson, Edward O. (2014): *Budućnost života*, prevela Nada Uglješić. Zagreb: Profil knjiga.

Suzana Marjanić

**Protestant Churches, Nature Conservation
and Animal Rights versus Ethical Schizophrenia**

Abstract

This paper was incentivised by the book The Future of Life (2003) by sociobiologist Edward O. Wilson, in which he – when addressing Abrahamic religions (Judaism, Christianity, Islam – including, of course, Bahá'ism and Rastafarianism, which he did not mention), and regarding the environmental ethics in accordance with the belief in the sanctity of Earth and perception of nature as God's work – points out, inter alia, Protestant denominations as being active in the protection of nature and the concept of animal rights. Wilson thereby elaborates, in particular, the Noah Congregation from the US; I would like to use this opportunity to also include Christa Blanke, former Lutheran woman vicar, as well as Andrew Linzey. The work of Andrew Linzey – Anglican priest, theologian, the world's first Professor of Animal Ethics – in terms of animal theology was promoted in Croatia by Željka Bišćan (Nova Arka Educational Centre – institution for adult education), Master in Catholic Dogmatic Theology and years-long lecturer of the elective course Theological Deliberations of Zoology at the Institute for Theological Culture at the Catholic Faculty of Theology of the University of Zagreb.

Key words

Protestant churches, protection/rights of nature, animal rights, ethical schizophrenia, Željka Bišćan, Andrew Linzey, Christa Blanke